

Fig. 1. Kirken set fra sydøst med den senmiddelalderlige portal og sognehuset fra 1718 i forgrunden (s. 3170). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church seen from the south east with the Late Medieval portal and parish hall from 1718 in the foreground*.

FANGEL KIRKE

ODENSE HERRED

Historisk indledning. Kirken er nævnt 1484, da præsten Jes Andersen er vidne i en sag.[1] 1532 gav kong Frederik I Jørgen Gyldenstierne patronatsretten til kirken.[2] 1658 ansøgte Cornelius Lerche kongen, om han måtte forundes afgiften af et større antal fynske kirkers tiende, herunder Fangel.[3] 1687 fik Didrik Schult til Christiansdal patronatsretten til bl.a. Stenløse og Fangel kirker (jf. også s. 2794, 2913, 3119).[4] Han solgte herefter kirken videre 1695 til Anne Sofie Krabbe til Søbysøgård, og kirken forblev sammen med Stenløse under dette gods (jf. s. 3119). 1863 ejedes den af etatsråd H. H. Holm til Dalsgård ved Viborg, 1868 tilhørte den arvingerne efter etatsrådinde Holm,[5] og året efter blev den solgt på auktion til to gårdmænd.[6] 1911 foretages synsforretning over kirken i forbindelse med overgangen til selveje.[7]

Fangel var selvstændigt pastorat, indtil den ved kongebrev af 8. febr. 1632 blev lagt anneks til Stenløse,[8] et forhold der stadig gør sig gældende.

Fangel Kirke er beliggende ved Kirkevej i landsbyens nordøstlige del. Den er omgivet af sin *kirkegård,* som indtil slutningen af 1800-tallet var cirkulær af form (jf. fig. 3).[9] Den var på det tidspunkt ved at være fyldt, og 1899 godkendtes en udvidelse mod vest,[5] som allerede året efter kunne hegnes med kampestensdige.[10] 2012 etableredes et lapidarium i det sydvestlige hjørne af kirkegården.[11]

Fig. 2. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church seen from the south east.*

Kirkegården hegnes af ældre diger af marksten; om kirkegårdsudvidelsen dog kløvet kamp. Digerne er bevokset med græs og krybende planter bortset fra mod vest, hvor en lav, klippet hæk er plantet på diget; den østlige del af diget blev fornyet 1905.[12] De ældre †*kirkegårdsdiger* var 1670 styrtet sammen og blev repareret.[13]

Kirkegårdens hovedindgang (fig. 1) er en sen-middelalderlig portal muret af munkesten umiddelbart øst for den tidligere degnebolig i kirkegårdens sydøstlige hjørne (jf. ndf.). Den fremstår hvidkalket og med fladt, rødt tegltag, både køreporten og fodgængerlågen, har hvidmalede stakitfløje. Porten manglede 1803 en låge,[14] 1929 anbefaledes det, at ommure portbuen, og 1979 godkendtes en regulering af terrænet foran porten.[15] Endvidere er der adgang fra Fangel Bygade via en dobbelt stakitlåge i kirkegårdens nordvestlige hjørne. †*Indgang*. Mod vest var en indgang, som blev nedbrudt 1900 ved udvidelsen af kirkegården.[16]

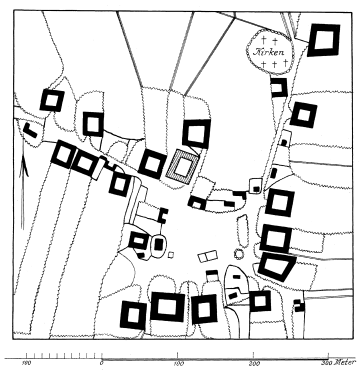

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Knud Nielsen 1787. – *Cadastral map.*

Bygninger på kirkegården. Et stråtækt bindingsværkshus ved kirkeportalen er opført som *degnebolig* i 1718,[17] og fungerede som sådan indtil 1851. Det var oprindelig en trelænget gård, hvis østre og søndre længer blev nedrevet i 1900-tallets første del. Bygningen er nu indrettet som kirkekontor og sognehus, et materialhus er opført som vestlænge o. 1950. En †*kirkelade* blev repareret 1631-32.[18]

Et *ligkapel* er opført vestligst på kirkegården 1911, bygget af hvidtet tegl med trappegavl og rødt tegltag.[12]

BYGNING

Oversigt. Kirken er i sin kerne en romansk kampestensbygning med detaljer i tegl, der i senmiddelalderen blev udbygget i øst og vest. I 1400-tallets slutning er koret forlænget og afsluttet med et messeklokkespir over østgavlen. Dernæst blev skibet overhvælvet, hvorefter man tilføjede et tårn. Et våbenhus blev formentlig kort tid derefter føjet til tårnet. Orienteringen afviger noget mod nord.

Den *romanske kirke* har bevaret sine langmure, triumfmuren og de nedre dele af skibets østre gavltrekant, mens korets østgavl og skibets vestgavl er nedbrudt i forbindelse med de senmiddelalderlige udvidelser. Som det er typisk for egnens landsbykirker, har det været en forholdsvis beskeden bygning med et ca. 6 m langt kor og et skib på 13 m. *Grundplanen* er den traditionelle romanske; springet mellem kor og skib udgør lidt over en halv murtykkelse. Brugen af tegl samt dørene, der er uden portalfremspring, peger på et opførelsestidspunkt i første del af 1200-tallet.

Materialer og teknik. Murene, der er uden synlig sokkel, er overvejende af *rå kampesten*; dog er den øvre del af korets langmure opført i *munkesten*, muret i munkeforbandt, og det samme er skibets østlige hjørner. Der er ligeledes brugt tegl i triumfmuren omkring korbuen.[19] Indvendig er væggene overalt af kampesten.

Døre. De lavtsiddende (†)åbninger (syddøren er i facaden ca. 110 cm bred, norddøren 130 cm) er blændet med munkesten. Begge dørsteder har været retkantede og dannet af store, monolitte karmsten og overliggere. Indvendig ses endnu de indmurede træoverliggere, mens de blændede dørsteder kun øjnes svagt bag pudslaget (fig. 15).

Indre. Væggene er som nævnt af kamp, bortset fra den delvis teglmurede, nu spidsbuede *korbue*,

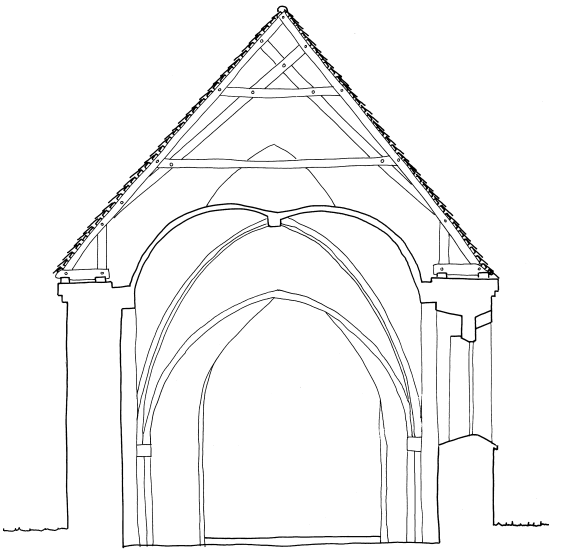

Fig. 4. Tværsnit. 1:150. Skibet set mod øst. Målt af Line Bonde, Anders C. Christensen og Martin Wangsgaard Jürgensen, tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen 2015. – *Section. Nave looking east.*

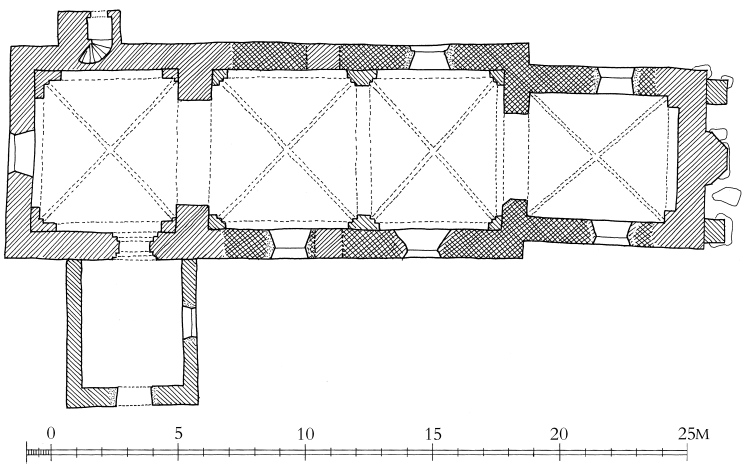

Fig. 5. Plan 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 2004, suppleret og tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen 2014. – *Ground plan.*

Fig. 6. Korets østgavl (s. 3173). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *East gable of chancel.*

der blev forhøjet i forbindelse med en første overhvælving af koret (se ndf.).

(†)*Sidealtre*. Korbuen har været flankeret af to sidealtre, hvoraf sporene efter det nordre fortsat kan ses aftegnet på triumfvæggen. Ujævnheder på den nederste del af skibets nordøstlige hvælvpille kunne tyde på, at den delvis har været sammenbygget med sidealteret. På triumfmurens

sydside ses ligeledes spor efter sidealteret, der nu skjules bag prædikestolen.

Gavltrekanterne er nedbrudt i forbindelse med senere ombygninger, dog står den nedre del af skibets østgavl bevaret over hvælvene (fig. 13). Den har, ligesom langmurene, været udført i rå og kløvet kamp.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer er alle i munkesten i munkeskifte.[20]

Kirken gennemgik flere forandringer, hvis kronologi lader sig nogenlunde bestemme dels arkæologisk, dels gennem dendrokronologiske dateringer af tagværkerne (jf. s. 3180).

Ændringerne indledtes med en forhøjelse af koret, der er foretaget, før det blev udvidet mod øst. O. 1475-85 forlængede man koret og afsluttede det med et messeklokkespir, der hævede sig over den østre blændingsgavl. Før skibet blev overhvælvet i tiden o. 1485-95, havde man nogle år forinden brudt et nyt, stort vindue østligt i sydsiden. Mod vest blev et tårn sluttet til kirken o. 1495-1505, og et våbenhus opførtes ved tårnets sydside, sikkert kort efter tårnets færdiggørelse.

Forhøjelsen af koret er formentlig foretaget i forbindelse med en overhvælving af rummet, samtidig med at korbuen blev forhøjet og fik en spidsbuet form. †Hvælvet, hvis udformning vi ikke kender, har imidlertid kun siddet en begrænset årrække, idet det er nedtaget i forbindelse med korets udvidelse. Denne forlængelse, på ca. 1,5-2 m, er formodentlig foretaget for at give plads til et (†)*messeklokkespir*.[21] Forlængelsen hæver sig over en sokkel af kampesten, der træder frem i facaden. Rå kamp fra den gamle kormur er endvidere genanvendt i muren omtrent op til samme niveau som kampestenene i de romanske langmure. Oventil afsluttes langmurene i det nye parti med samme falsgesims som i korets ældre del og i skibet (fig. 7). Hvælvet i det forlængede kor er i vest indbygget i murene, mens det mod øst hviler på kvadratiske piller og to sten dybe skjoldbuer. Ribberne er affasede i sammenstødet med pillen.

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church seen from the north east.*

Fig. 8. Tårnet set fra vest (s. 3175). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The tower seen from the west.*

Hvælvet har karakteristiske savtakkede en sten brede overribber.[22]

Østgavlen, der oprindelig har haft †kamtakker, står med en reduceret blændingsudsmykning i to etager (fig. 6, 42). Nederst er der en række aftrappede blændinger, som hæver sig over et savskifte. Mod nord er den yderste blænding beskåret dels af reparationer, dels af en senere tilføjet støttepille (se ndf.). Mod syd er den yderste blænding helt forsvundet. I gavlspidsens øvre del har to, nu halverede cirkelblændinger flankeret messeklokkespiret. Spiret blev nedtaget 1664 (se ndf.) og efterlod et hul ind til korets loft, der blev blændet. I det tilmurede parti gentog man omhyggeligt blændingsmotiver fra gavlens nedre del.

Det polygone messeklokkespir, der er rejst midt på gavlen, er formentlig selve begrundelsen for udvidelsen (fig. 6).[23] Indvendig, over koret, er det hule spir rektangulært. Der er adgang til klokkespirets indre gennem en fladbuet dør anbragt umiddelbart ud for foden af korhvælvets østkappe (fig. 14).

Et stort senmiddelalderligt vindue sidder østligt i sydmuren, utvivlsomt der hvor dets romanske forgænger var anbragt.

Mens skibet endnu stod med sit flade †træloft, blev der brudt et fladbuet *vindue* østligt i skibets sydmur (fig. 2). Udvendig er vinduet smiget, mens det indvendig er udstyret med en nu delvis borthugget, treleddet fals.

Skibets *hvælv*, der dækker spidsen af korbuen, må, at dømme ud fra tagværkets datering, være indbygget o. 1485-95 (fig. 15).[24] Hvælvene hviler på falsede piller med skråtløbende kragbånd i to skifter og på spidse skjold- og gjordbuer.[25] Dog er der ingen skjoldbue i vest, idet vestre hvælvkappe er ommuret i forbindelse med tårnbyggeriet (se ndf.)

I forbindelse med overhvælvingen blev den øvre del af skibets østre gavlspids nedbrudt og delvis fornyet i tegl. En spidsbuet arkade forbinder korets og skibets lofter (fig. 13).[26]

Tårnet, der er jævnbredt med skibet, består af tre stokværk, hvori klokkerne hænger i det øvre (fig. 8). Det dækkes af et sadeltag med gavle i øst og vest, og ikke som det ellers er vanligt i syd og nord. I forbindelse med tårnbyggeriet nedtog man skibets vestre mur og opførte en ny, der over en arkade bærer tårnets østmur. En stor del af tårnets sydvestre hjørne er skalmuret i nyere tid.[27] Dendrokronologiske prøver udtaget fra klokkestokværkets gulvbjælker, der er indmuret i væggene, daterer tømmerets fældningstidspunkt til o. 1495-1505 og giver med al sandsynlighed tidspunktet for tårnets færdiggørelse.[24]

Tårnrummet forbindes med skibet ved en spidsbuet, overgribende arkade (fig. 29).[28] Rummet får lys fra vest gennem et noget omdannet, retkantet vindue, anbragt i et spidsbuet spejl. Et

Fig. 9. Trappehuset på tårnets nordside (s. 3176). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Stairwell on the north side of the tower.*

Fig. 10. De cirkulære, nu blændede glamhuller i tårnets østmur (s. 3176). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The circular, now bricked-up peepholes in the east wall of the tower.*

højtsiddende krydshvælv hviler på falsede piller, hvoraf de to østlige er væsentlig slankere end de to vestlige. Piller og skjoldbuer er en sten dybe, dog halvanden sten dybe mod syd. Hvælvribberne er ført ned til gulvniveau, men tilspidsede fra vederlagshøjde og nedefter.

Der er adgang til tårnets øvre del gennem et samtidigt *trappehus* ved nordsiden, der er dækket af et halvtag (fig. 9). Som tårnet er trappehuset rejst over en sokkel af fremspringende kampesten og afsluttes af en dobbelt falsgesims. En slank, fladbuet underdør fører ind til trappeløbet, der har aftrappet loft og oplyses af to glugger. Overdøren, som leder ind til tårnets mellemstokværk, er ligeledes fladbuet. Mellemstokværket har ikke noget bjælkelag, og en nyere trappe i fyrretræ fører fra trappehusets overdør op til klokkestokværket. I overgangen mellem tårnets midterste del og klokkestokværket er der sekundært brudt et rundbuet vindue mod nord, der giver lys til trappen mellem de to stokværk.

Klokkestokværket har oprindelig haft otte glamhuller, to mod hvert verdenshjørne. Heraf er nu kun tre åbne. Åbningerne mod syd, nord og vest er fladbuede og falset både inde og ude.[29] Et glamhul mod syd er betydelig udvidet, formentlig i forbindelse med ophængningen af en ny klokke. De to østre, blændede (†)glamhuller, et på hver side af skibets tagrygning, har stået uden false og imod sædvane været cirkulære (fig. 10). Et exceptionelt træk indtil videre uden klare paralleller.

Murene i syd og nord afsluttes med en falsgesims. Gavltrekanterne, hvis kamtakker i vid udstrækning er fornyede, prydes af *blændingsudsmykninger*. Den østre har seks stigende højblændinger, der hæver sig over en båndblænding; de to yderste i hver side er fladbuede, og de inderste udført som spidse lancetter (fig. 39). Mellem lancetterne er nederst en falset, fladbuet glug, hvorover der tidligere har været to pibeformede (†)åbninger med trappestik.[30] Øverst afsluttes gavlen af endnu en båndblænding, hvis korsformede ender kan

være en nyere tilføjelse. På vestsiden markeres gavlfoden af en båndblænding under et savskifte (fig. 8, 40). Herover flankeres to spidse højblændinger hver af en kvadratisk blænding. Midt på gavlen har der været en slank blænding udformet som latinsk kors, hvis korsstamme nu er blændet. Under korset har to spidse blændinger forlenet udsmykningen med et Golgatamotiv. En lille lysspræk ke er ladt åben nederst i den udmurede korsblænding.

Våbenhuset ved tårnets sydside, hvis blændingsgavle minder om tårnets, er sikkert rejst umiddelbart efter dette (fig. 11). Bygningen står uden nogen synlig sokkel. Mod øst og vest afsluttes murene af en treleddet falsgesims. Den fladbuede dør i sydgavlen er udvidet 1869, da man borthuggede falsene.[5] Døren er endvidere forhøjet så meget, at det fladbuede stik indvendig i våbenhuset rager op i afsættet til det oprindelige bjælkeloft. Et formentlig senmiddelalderligt vindue i øst er udvidet betydeligt 1862.[5] I det indre dækkes rummet af et fladt træloft med synlige bjælker. Den fladbuede dør, der leder ind i kirken, står med en dobbeltfals. Våbenhusets kamtakkede gavltrekant prydes af tre lavstammede højblændinger, flankeret af små kvadrater, der rejser sig over en båndblænding (fig. 11, 41). En mindre båndblænding afslutter udsmykningen, der som nævnt ligner en forenklet udgave af tårnets vestre blændingsgavl. Kamtakkerne og en del af gavltrekanten er fornyet i små sten.

Foran våbenhuset ligger en forarbejdet kampesten (jf. fig. 11), kaldet 'ryttertrædestenen'.

Formentlig endnu i middelalderen er der rejst to *støttepiller* ved østgavlen (fig. 6). Pillerne, der dækker dele af blændingsudsmykningen, er skalmurede i nyere tid og afdækket med vingetegl over en treleddet falsgesims.[31]

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. En af de formentlig tidligste ændringer efter refor-

Fig. 11. Våbenhuset (s. 3177). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Porch.*

Fig. 12. Skibets senmiddelalderlige tagværk opsat o. 1485-95 (s. 3180). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Late Medieval roofing of nave, installed c. 1485-95.*

Fig. 13. Den spidsbuede arkade mellem korets og skibets lofter (s. 3175). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pointed-arched arcade between ceilings of chancel and nave.*

mationen er affasning af det vestlige hjørne på triumfbuens søndre vange for at skabe plads til prædikestolens opgang.

Biskop Jacob Madsen beskriver 1589 bygningen som vel vedligeholdt (»vel fardige«).[32] 1664 betales en blytækker (se ndf.) for at fjerne messeklokkespiret, da man frygtede, at det kunne styrte ned og gøre skade på kirken.[13] 1668 betales en murermester for at udbedre mangler på kirken og reparere tårnets og våbenhusets tag.[13]

Kirkens store, fladbuede *vinduer* i korets nordside og hver af skibets sider er formentlig kommet til i 1700-tallet (fig. 7). De smigede åbninger står fortsat med deres trækarme. På samme tidspunkt har man delvis borthugget falsene i skibets senmiddelalderlige vindue.

En *hovedistandsættelse* er udført 1965 af Lehn Petersens Tegnestue, Odense. Kirken blev under arbejdet gennemgået i alle sine dele, og navnlig vægge og hvælv blev undersøgt for skader.[15]

Fig. 14. (†)Messeklokkespiret med den fladbuede døråbning over korets hvælv (s. 3175). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Mass-bell spire with flat-arched door opening above chancel vault.*

Gulve. Der ligger den samme type gule teglsten i alle kirkens bygningsafsnit, lagt under istandsættelsen 1965.[15]

Tagværkerne er overvejende opsat i forbindelse med ombygningerne af kirken i 1400-tallets slutning.

Korets syv fag er fra o. 1475-85, men der er dog foretaget en del udskiftninger i fyr.[24] Spærene, der har bladede samlinger på østsiden, har to hanebånd og skråstivere. Fagene har en fortløbende nummerering fra øst mod vest i form af indridsede streger med små faner. Skibets 13 fag, der har tilsvarende samlinger, er opsat o. 1485-95.[24] De første syv fag er samlet på østsiden, mens de sidste seks er samlet på vestsiden.

Tårnets tagværk har tre lag hanebånd; våbenhusets tagværk er i fyr og fornyet flere gange.

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er 2014 udtaget boreprøver af egetømmeret i kor, skib og tårn.[33] I koret viser prøverne, at tømmeret er fældet o. 1475-85, hvilket må datere korets udvidelse, idet det østligste fags hanebånd er integreret i messeklokkespiret. Tømmeret over skibet dateres til o. 1485-95 og er med al sandsynlighed opsat samtidigt med de to hvælv. I tårnet kunne en af de indmurede bjælker i klokkestokværket dateres til o. 1495-1505, hvilket må angive tidspunktet for tårnets færdiggørelse.

Tagbeklædning. Tagene er nu som tidligere overalt hængt med røde vingetegl, hvoraf tårnets er fornyet 2010.[15] 1589 omtaler biskop Jacob Madsen kirken med »Tag Tegel«, men nævner bly på †messeklokkespiret (jf. blytækkerarbejdet 1664).[32]

Opvarmning. Et fjernvarmeanlæg er installeret 1965.[15] Kirken har kunnet opvarmes 1883, da en †kakkelovn blev opstillet østligt i skibet.[24] Ovnen udskiftedes med en koksfyret †kalorifer 1917, som var anbragt i nordsiden i skibets vestlige ende.[15] Bygningen fik indlagt *elektricitet* 1928.[34]

Kirken er hvidkalket ude og inde og udvendig forsynet med en sværtet sokkel. Våbenhusets bjælkeloft er malet lyst gråt med mørkegrå bjælker. Der ligger piksten omkring våbenhuset, mens der ligger perlegrus omkring resten af kirkebygningen.

Fig. 15. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking east.*

INVENTAR

Kirkens middelalderlige inventar omfatter en romansk granitdøbefont tilhørende Storebæltgruppen samt et senmiddelalderligt korbuekrucifiks, der hører til en lille gruppe udført af et fynsk værksted o. 1475-1500.

Et alterbordspanel stammer fra 1593, mens de barokke alterstager er udført 1649. Prædikestolen er fra samme tid, men er efterfølgende ombygget. Ligbåren med vanitassymboler og vers malet på ladets underside er fra 1719.

En stor del af inventaret stammer fra 1800-tallet, herunder en klokke fra 1840, altersølvet udført af Niels Christopher Clausen o. 1850, og Anton Dorphs altertavle indsat i en ramme tegnet af arkitekt J. Vilhelm Petersen. Som vanligt er det tidlige 1900-tal godt repræsenteret i kirkerummet. Salmenummertavlerne er fra 1907, stolestaderne fra 1920, en syvstage fra 1940'erne, og modelskibet er bygget o. 1965 af kaptajn P. Frandsen, Odense, og skænket af Axel Hansen, Tuemose.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkens nuværende farvesætning stammer i alt væsentligt fra istandsættelsen 1978 og skyldes Ingolf Røjbæk.[35] Rummet præges af støvet blå, okker og guld.

1868 lod etatsrådinde Holm stoleværket ommale i egefarve, mens alterskrænken fik mahognifarve og bronzering.[5] Koret moderniseredes 1894 i forbindelse med anskaffelsen af den ny altertavle.[5] Inventaret nystafferedes i lysegråt i forlængelse af opstillingen af de nye stolestader o. 1920.

Alterbordet, fra 1894, er af fyr.[5] Det er beklædt med et *alterpanel* (jf. fig. 15) fra 1593, hvis forside har tre fag, der adskilles af svagt fremspringende pilastre med profilerede smalfelter. Panelet står i en støvet lyseblå bemaling med detaljer i guld, sølv, gråt og hvidt fra 1987, der i fyldingerne er baseret på den oprindelige bemaling (jf. ndf.).[35] Her er malet illusionistiske arkader og i sviklerne oculi, mens der i postamentfelterne er malet romber, hvori læses årstallene »1593« og »1756«.[36]

Ved istandsættelsen af panelet 1987 konstateredes fire ældre stafferinger. Den oprindelige staffering bestod af lysegrønne arkader i mørkebrunt rammeværk med lysebrune smalfelter samt lister og tandsnit i mønje, dodenkoprødt og hvidt. I

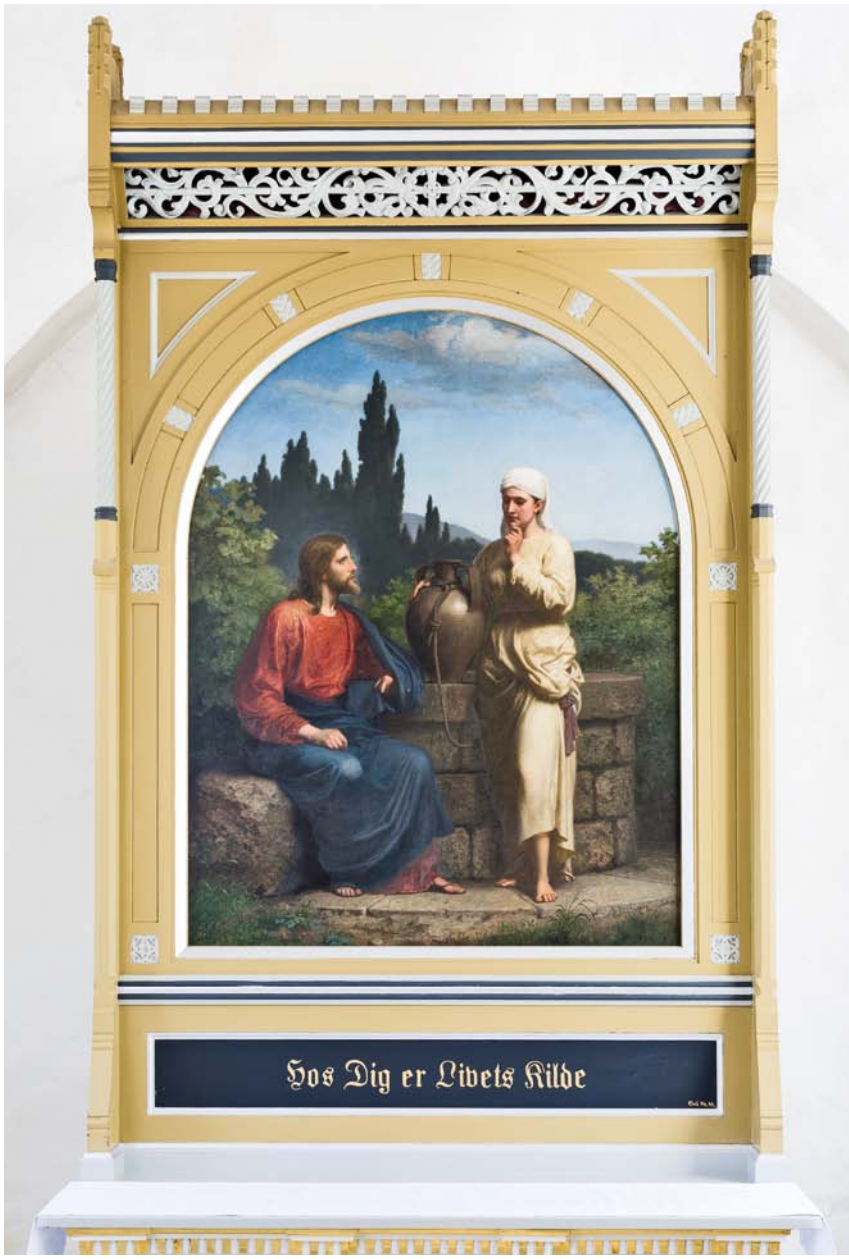

Fig. 16. Altertavle, tegnet af J. Vilhelm Petersen, med maleri af Anton Dorph forestillende Jesus og den samaritanske kvinde 1893 (s. 3183). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altarpiece, designed by J. Vilhelm Petersen, with painting by Anton Dorph showing Jesus and the Samaritan Woman, 1893. Communion table panel from 1593.*

et af postamentfelterne konstateredes årstallet »1593«, malet med gult. Herover konstateredes en 1700-tals staffering omfattende mørkegrønne storfelter, gråt rammeværk med blå smalfelter og brogede lister og tandsnit i cinnober, hvidt, brunt og blåt.[37] Denne kan givetvis dateres til 1756 på grundlag af det nu fornyede årstal på postamentet. En lys egetræsådring herover stammer formentlig fra 1800-tallets midte, mens panelet 1920 blev malet lysegråt.[12]

Den oprindelige stafferings brug af illusionistisk malede arkader, oculi og romber er typisk for 1500-tallets sidste årtier og kan sammenlignes med bl.a. Korup Kirkes lidt rigere panel fra samme tid (s. 2743).

Sporene efter to (†)*sidealtre,* der har flankeret korbuen, ses stadig på triumfvæggens vestside (jf. s. 3172).

†*Alterklæder.* 1864 nævnes et falmet alterklæde, der blev erstattet af et nyt af rødt fløjl med guldkors.[5]

Altertavle (fig. 16)*,* 1895, tegnet af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen og forsynet med et maleri af Jesus og den samaritanske kvinde udført 1894 af Anton Dorph.[38]

Altertavlen er udført i historiserende stil, med blandt andet renæssancetræk inspireret af alterpanelet (jf. ovf.). Den består af en stor, rundbuet arkade med baldakin stillet på et smalt postament. Arkaden har glat, leddelt indramning og i sviklerne et trekantmotiv. Storfelt og postament flankeres af slanke, næsten fritskårede, kannelerede søjler med skråt fremspringende baser, og høje, snoede kapitæler. Søjlerne, der afsluttes af fialer, bærer den lille baldakin udsmykket med gotikinspireret bladslyngsfrise under et tandsnit.

Det rundbuede maleri i olie på lærred, 180×139 cm, er signeret forneden til højre: »A: Dorph. 1894. Joh. 4. 13…« (delvis skjult af blændrammen). Det viser Kristus siddende ved brønden i samtale med den stående samaritanske kvinde. Med højre hånd støtter hun en vandkrukke, som hviler på brøndens kant, og rører ved sin hage med venstre hånd mens hun tænksomt lytter til Jesu ord. I baggrunden ses et bakkelandskab med slanke cypresser i silhuet mod den blå himmel. Anton Dorph malede flere versioner af kompositionen, første gang 1890 til Thisted Kirke (*DK Tisted* 37) og samme år til Verninge Kirke (Odense Hrd.), beliggende kun få kilometer fra Fangel.[39] En udateret olieskitse (fig. 17) af kompositionen er i Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst (inv.nr. KKSgb12453).

Rammen står i karrygul bemaling med hvide og sorte detaljer. Postamentfeltet er sortmalet og har forgyldt frakturindskrift: »Hos Dig er Livets Kilde. Sal 36,10«. En mindre konservering blev gennemført 2002.[40]

Fig. 17. Anton Dorphs olieskitse af Jesus og den samaritanske kvinde, o. 1890'erne. Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst (s. 3183). SMK Foto 2015. – *Anton Dorph's oil sketch of Jesus and the Samaritan Woman, 1890s.*

†*Altertavler.* 1) En senmiddelalderlig skabsaltertavle, beskrevet 1589 af Jacob Madsen som 'Kristi Korsfæstelse med apostle, på fløjene er malet Lidelsen og Begravelsen'.[32] Biskoppens ord må opfattes sådan, at midtskabet rummede en Korsfæstelsesscene, mens der i fløjskabene var udskårne apostelfigurer, og på deres ydersider malede scener fra Lidelseshistorien.

2) O. 1850, et maleri af Korsfæstelsen, der kan tilskrives Andreas From Jæger, Viborg. Det beskrives af skolelærer Nissen o. 1900 som »et daarligt Maleri« med Jesus på et kors dannet af to 'runde træstammer' og indsat i en forgyldt fyrretræsramme.[16] Han peger endvidere på, at maleriet i høj grad minder om Stenløses, der da også for korsets vedkommende svarer til Nissens beskrivelse (s. 3166, fig. 73). Maleriet må følgelig antages at være anskaffet på foranledning af kirkernes fælles ejer, justitsråd Holm og kan dateres til tiden o. 1850, da Andreas From Jæger udførte flere versioner af kompositionen (jf. s. 3141). Det var 1955 hensat på våbenhusloftet.[15]

Fig. 18. Altersølv udført af Niels Christopher Clausen, Odense i 1850'erne. (s. 3184). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar plate, by Niels Christopher Clausen, Odense, 1850s.*

Altersølv (fig. 18), 1850'erne, udført af Niels Christopher Clausen, Odense. Kalken er 23 cm høj med ottetunget fod, hvorpå et ældre krucifiks er monteret. Det ottekantede, kraftige skaft har facetteret midtled, mens bægeret er forsynet med et indgraveret Jesumonogram, »IHS«, i strålekrans. På standkanten ses mester- og bymærker (*Bøje* II, 4279 og 4040) samt et 'underlødighedsmærke', »13L 4G«.[41] En hældetud er påsat 1939 af Knud Eibye, Odense.[42]

Disken måler 14,3 cm i tværmål og har i sit centrum et indgraveret Jesumonogram i strålekrans. Det er stemplet med samme mærker som kalken. †*Altersølv,* nævnt 1646, af sølv.[18]

Alterkander. 1) 1861, udført af Arent Nicolaj Dragsted. Kanden har en lav fod med ciseleret tandsnit. Korpus er svunget og dekoreret med bl.a. en tunge- og en plantebort. Hanken er svunget og har en knop formet som to kirsebær; ved knoppen er indgraveret to blade. Under bunden ses mesterstempel (*Bøje* I, 1567), Københavns bymærke for 1861 og stemplet »RH«, muligvis et guardejnsmærke.[43] Kanden regnes for tilhørende den daværende kirkeejers familie, men opbevares i kirken.

2) O. 1891,[5] af sort porcelæn med forgyldt kors, fra Bing & Grøndahl. En ældre †*alterkande* er nævnt 1871, da den og oblatæsken (jf. ndf.) skulle 'oplakeres', hvilket indikerer, at der var tale om et sæt af porcelæn.[5]

Oblatæske, 1892,[5] af sort porcelæn med forgyldt kors på låget, fra Bing & Grøndahl. En †*oblatæske* af porcelæn er nævnt 1871, da den sammen med alterkanden skulle 'oplakeres'.[5] Kirken ejede endnu 1916 begge oblatæsker.[5]

Skummeske, o. 1890, af Frederik Wilhelm Olsen, 15 cm lang med snoet greb og laf med korsformet hulmønster. På laffens underside ses mesterstemplet (Bøje II, 4319) to gange.

Alterstager (fig. 19)*,* 1649. 42 cm høje (52,5 cm med de sekundære lyspigge). Cirkulær fod med markant standkant prydet af ciselerede ringe, balusterskaft og flad lyseskål. På fodens største led er indgraveret »1649«. †*Alterstager,* nævnt 1589, af tin.[32]

Syvstage, 1940'erne, leveret af Knud Eibye. Den er 46 cm høj, har kubisk sokkel, cylindrisk fod, riflet skaft og leddelte arme og er signeret ved indgraverede versaler på soklen.

Kirkens *messehagler* er alle udført af Elisabeth Hofman.[44] 1) 2000, af hvid silke prydet af et broderet korset kors på forstykket og et Jerusalemkors på rygstykket. Foret er gyldent. 2) 2002, af

Fig. 19. Alterstager, 1649 (s. 3184). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar candlesticks, 1649.*

Fig. 20-21. 20. Dåbskande, o. 1850 (s. 3186). 21. Dåbsfad (s. 3186). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *20. Baptismal jug, c. 1850. 21. Baptismal dish.*

grøn ulddamask med tre broderede hvedeaks på forstykket og et kors med hvedeaks der dublerer korsskæringen; foret er af grøn silke. 3) 2003, af violet silkedamask. På forstykket er den prydet af et guldbroderi af de tre kors på Golgata og på ryggen af et kors med stjerne. Foret er violet silke. 4) 2014, af rødt damaskuld med silkefor og prydet af kvadratkors med Ω og ω på fronten og på ryggen et kors med bloddråber om korsskæringen.

Alterskranken fra o. 1969 er cirkulær med en asymmetrisk åbning ved alterbordet.[15] Den har drejede balustre, der er genanvendt fra den ældre skranke. Malet ensfarvet gråblå, knæfaldet er betrukket med koksgrå uld. †*Alterskranke*, nævnt 1869, da den blev malet med mahognifarvet håndliste og bronzerede balustre.[5] Repareret 1878 og 1929.[45]

Døbefont (fig. 22), romansk af rødlig granit tilhørende Storebæltgruppen (Mackeprang, *Døbefonte* 111-12). Fonten er 87 cm høj, 62 cm i tværmål. Foden er terningformet med arkader hugget i forsænket relief, og i dens overside er en indhugget rille. En vulst danner overgang til kummen, der har næsten rette sider; en indhugget rille følger overkanten. Netop dette træk forbinder fonten med et mindre antal fynske fonte, som Mackeprang karakteriserede som en forenklet variant af Storebælttypen og navngav Nyborggruppen.[46] På

Fig. 22. Romansk døbefont (s. 3185). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Romanesque font.*

Fig. 23. Korbuekrucifiks, o. 1475-1500 (s. 3187). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chancel arch crucifix, c. 1475-1500.*

den nordre side ses spor af en hvid bemaling, som blev afrenset 1882.[47] Biskop Jacob Madsen omtalte den blot som stående 'i koret'; o. 1900 stod den i det nordvestlige hjørne, mens den siden 1919 har været opstillet ud for triumfmurens nordvange.

Det enkle *dåbsfad* (fig. 21) fra 1700-tallet(?) er udført af hamret messing, 50,5 cm i tværmål og 15 cm dybt. På fanen er en punslet linjebort.[48]

Dåbskande (fig. 20), o. 1850, af tin.[49] Den er 28 cm høj, har urneformet korpus, svungen hank og fladbuet låg med kors. Under bunden er stemplet Odenses bymærke. Den er af en almindelig type fra midten af 1800-tallet og svarer eksempelvis til Stenløse Kirkes fra 1862 (s. 3144).

†*Korskranke,* nævnt 1894, da døren ønskedes fjernet eller flyttet lidt mod vest.[5]

Fig. 24. Detalje af korbuekrucifikset. (s. 3187). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Detail of chancel arch crucifix*.

Korbuekrucifiks (fig. 23-24), o. 1475-1500. Kristusfiguren, 137 cm høj, hænger i skrånende arme med overlagte fødder og hovedet hængende slapt mod højre skulder. Hovedet bærer en stor, flettet tornekrone, håret og skægget er langt og skåret i spiralsnoninger. Munden er let åben og tungen hviler på underlæben. Øjnene er næsten lukkede. Kroppen er gennemmodelleret med udspilet brystkasse, slank talje, særdeles markerede ribben og bemærkelsesværdigt fremtrædende knæskaller. På arme og ben ses talrige blodårer. Lændeklædet er kort og har midtsnip. Figurens bagside er udhulet og har formentlig været lukket med en plade; armene er tappet i skuldrene.

Korset, 244×203 cm, er udført som et livstræ af fladbuede bjælker med halvcirkulære korsblade. Korsskæringen omfatter en cirkulær glorie med reliefskårne stråler, og korsenderne afsluttes af medaljoner med evangelistsymboler og spidse blade. Den øvre korsarm er muligvis allerede ved udførelsen forlænget 38 cm, mens et savspor under korsstammens afslutning viser, at krucifikset oprindelig har stået på en bjælke. På bagsiden er foretaget en sekundær afstivning i fyrretræ.[50]

Kristusfiguren fremstår med en nyere staffering. Karnationen er lys, håret og skægget mørkebrunt, tornekronen grøn og lændeklædet gulbrunt. Krucifikset er mørklakeret med forgyldte detaljer. Under denne staffering blev der i forbindelse med en restaurering 1978 konstateret tre farvelag på figuren, mens selve korset er helt afrenset for farve.[51] Af den oprindelige bemaling konstateredes blot lidt kridtgrund. I 1700-tallet fremstod figuren med rødbrun karnation og kraftige blodstænk, skæg og hår var mørkebrune og tornekronen sort. Lændeklædet var bleggrønt. Herover konstateredes en staffering fra formentlig o. 1897, da korset ønskedes ådret og figuren opmalet. Stafferingen omfattede en tynd kridtgrund, bleg, rødtonet karnation, færre blodstænk,

Fig. 25. Indre set mod øst. Foto M. Mackeprang 1912. – *Interior looking east*.

mørkebrunt hår og skæg, olivengrøn tornekrone og rødt lændeklæde. Dette farvelag stammer formentlig fra o. 1897, hvor korset ønskedes ådret og figuren opmalet.[5] Krucifikset blev restaureret 1978 af Mogens Larsen; 1982 gennemførtes en mindre fastlægning af løse farvelag.[50]

Det hører til en gruppe af krucifikser, der bortset fra et enkelt i Maribo Domkirke (*DK Maribo* 65) alle stammer fra Fyn, og følgelig må anses for udført af et af egnens værksteder. Fælles for disse arbejder er foruden ansigtet med den let fremskudte tunge og den karakteristiske fod- og benstilling også træk som markante knæskaller, de i træet udskårne blodårer, hårlokkerne, der er skåret som rør, og de talrige, diagonalt løbende ribben, der danner en spidsbue over mavemuskulaturen.[52]

Prædikestol (fig. 26-28), o. 1650-75, men efterfølgende ombygget og nu omfattende en kurv med tre et halvt fag og lydhimmel samt sekundær opgang. Fagene udgøres af glatte profilfyldinger, foran hvilke er stillet konsolbårne figurer forestillende fra venstre to evangelister og Kristus som Verdensfrelser (fig. 28a-c), mens et diminutivt fjerde fag mod syd er tilføjet o. 1920 som tilpasning til væggen.[53] De fremskudte hjørner udgøres af rigt udskårne og varierede hermer i bruskbarokstil med vrængemasker og spiralsnoede volutter (fig. 27a-d). Storstykket afsluttes foroven af en profilliste, der ikke tager hensyn til hjørnefremspringene. Både de høje postamentfelter og frisefelterne et glatte, førstnævnte adskilles af fremspringende hjørner med udskårne kerubhoveder i højt relief, der gentages i varieret form på frisen. Gesimsen har markante, retvinklede hjørnefremspring. Stolen bæres af en egetræsstolpe.

Lydhimlen har seks fag, hvoraf det bageste har været betydelig større end de øvrige og viser, at

Fig. 26. Prædikestol, o. 1650-75 (s. 3188). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit, c. 1650-75.*

Fig. 27a-d. Prædikestolens hjørnehermer, o. 1650-75 (s. 3188). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Corner herms of pulpit, c. 1650-75* .

stolen er konstrueret til at sidde op mod en plan bagvæg (jf. ndf.). Fagene ud imod rummet har glat frise, der brydes af bøjler i form af vrængemasker. Under himlen er ophængt en due i en strålekrans. Himlen er sekundært og ret groft blevet tilpasset hvælvpillen. Den sekundære opgang føjer sig om triumfvæggen.

Både stol og lydhimmel fremstår siden 1978 med en staffering domineret af gult og støvet blåt, mens billedskærerarbejdet står i blankt træ med mørk lakering. På tværs af postamentfelterne er anført »Guds ord bliver evindelig Esajas 40,8« og i frisefelterne »Salige er de som hører Guds ord og bevarer det. Luk. 11,28«. 1920 blev stolen mørklakeret med de nyere fyrretræsdele (fyldinger, for- og hængeliste) i egetræsådring.[54]

Lydhimlens form antyder, at kurven oprindelig har omfattet yderligere to fag. Dette understøttes af kurvens ikonografiske program, Kristus og evangelisterne, eftersom to af de sidste mangler. Lydhimlens form antyder imidlertid også, at en udformning af kurven med hele fem fag ville kræve, at der var adgang til kurven bagfra, måske ved en opsætning som lektorieprædikestol i korindgangen.

1861 var prædikestolen opsat 'omtrent midt i kirken i den sydlige side'.[5] Den blev formentlig flyttet til sin nuværende plads i forlængelse af kirkesalget 1869, for samme år klager flere kirkegængere over, at prædikestolen var i den ene ende af kirken, så man vanskeligt kunne høre prædikenen fra bænkene under pulpituret i tårnrummet.[5] I forbindelse med flytningen måtte stolen ombygges.

Billedskærerarbejdet er kendetegnet ved en meget plastisk modellering af træet, der synes påvirket af Hans II Gudewerdts arbejder på Langeland. De bruskbarokke hjørnehermer er imidlertid typemæssigt beslægtet med lokale arbejder fra især Anders Mortensens hånd, herunder hans tilføjelser til Bellinge Kirkes prædikestol (s. 3098) og hans prædikestol i Asperup Kirke (Vends Hrd.) fra 1649/53.

Fig. 28a-c. Figurerne i prædikestolens fag. a-b) En evangelist. c) Kristus som verdensfrelser (s. 3188). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Figures in the pulpit bays: a-b) An evangelist. c) Christ as Redeemer of the World.*

Stolestader (jf. fig. 29), o. 1919.[55] De slanke 125 cm høje stolegavle er rundbuede og smykket med en karvskåret bort af varierende udformning samt derover en medaljon med skiftevis roset, hjelmmotiv og hjulkors. Stolene fremstår med turkist sæde og lyseblå gavle med forgyldte detaljer. Stolene har en mørk grønblå staffering fra 1955. Inden da stod de med lys egetræsådring.

De ældre †*stolestader* (jf. fig. 25), nævnt 1861, havde lave gavle med glat fylding og flad trekantgavl samt rygbræt. Stoleværket omfattede såvel 24 mands- som kvindestole inklusive dem på pulpituret.[5] Stolene blev nymalet 1868 i egetræsådring.[5] 1905 blev de blev gjort bredere og forsynet med nye 'fulde' ryglæn.[5]

†*Præste og degnestole,* nævnt 1862, var opstillet på hver side af alterbordet.[5] De blev fjernet 1894 i forbindelse med ombygningen af koret forud for anskaffelsen af den ny altertavle (jf. ovf.).[5]

Pengeblok (fig. 31), 1700-tallet,[56] af sortmalet fyr. Blokken måler 22×22 cm, 70 cm høj og har en jernlåge i forsiden, som låses med jernbånd. Overdelen er beslået med jern. Blokken svarer nøje til Stenløses (s. 3151). Opstillet i tårnrummet ved døren til våbenhuset.

Fire †p*engetavler* af træ er nævnt 1861.[5]

Pengebøsse, 1900-tallet, af eg. Cylindrisk med fladt låg hvori der er et møntindkast. Opstillet i våbenhuset.

Et †*pulpitur* fra o. 1840[57] var opsat tværs over tårnrummet og udstyret med stolestader.[58] Det blev nedtaget 1920.[59]

Orgel (jf. fig. 29), 2007, med 14 stemmer (heraf ét vekselregister), to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Manual I: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Blokfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III-IV, Fagot-Obo 8' (vekselregister). Manual II: Rørfløjte 8', Italiensk Principal 4', Quint $2^2/_3$', Fløjte 2', Terts $1^3/_5$', Fagot-Obo 8' (vekselregister). Pedal: Subbas 16', Gedaktbas 8'. Stella Gloria.[60] Kopler: II-I, I-P, II-P. Orgelhusene er tegnet af Ebbe Lehn Petersen. Orglet frem-

Fig. 29. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking west*.

Fig. 30. Kirkeskibet »Ørnen«, bygget o. 1965 af kaptajn P. Frandsen, Odense, og skænket af Axel Hansen, Tuemose (s. 3193). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church ship "Ørnen", built c. 1965 by Captain P. Frandsen, Odense, and donated by Axel Hansen, Tuemose.*

står med delvis bemaling i lysegråt. I tårnrummet, opstillet i to huse, nord og syd for vestvinduet.[61]

†*Harmonium*, testamenteret af enkefru Mette Marie Jørgensen og overtaget 1920.[5] En sølvplade med giverens navn var opsat i kirken.

†*Orgel*, 1948, med fem stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af Th. Frobenius & Co, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Principal 8', Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Oktav 2', Mixtur IV. Pedal: Anhang. Koppel M-P. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Uindrammet pibefacade. I tårnrummet.[62]

Fire *salmenummertavler* (jf. fig. 15) fra o. 1907, 92×44 cm, har udsvejfet overkant.[63] De sortmalede tavler er ophængt i kor og skib.

To *præsterækketavler,* 2014, 120×75 cm, med profileret ramme. Tavlerne fremstår sortmalet med navne i hvide versaler. Ophængt i våbenhuset.

Lysekroner (jf. fig. 29), 1900-tallets første årtier, tre ens kroner med 2×6 arme med flade lyseskåle, balusterskaft med hængekugle og kronende dobbeltørn. Ophængt i skibets to hvælv samt i koret.

†*Lysekroner* (jf. fig. 25), o. 1875, til petroleum, ophængt i skib og kor.

Kirkeskib (fig. 30), o. 1965, 75×102 cm, en brig med navnet »Ørnen«, bygget af kaptajn P. Frandsen, Odense, og skænket af Axel Hansen,

Fig. 31. Pengeblok, 1700-tallet (s. 3191). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Poor-box, 1700s.*

Fig. 32. Indskrifter og emblematik på ligbåren (s. 3194). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Inscriptions and emblemata on the bier.*

Tuemose.[64] Sort skrog med rød og hvid stribe samt hvide redningsbåde; ørnen, der tjener som galionsfigur, er forgyldt. Spejlet er blåt med rødt navneskilt med gyldne versaler. Ophængt i gjordbuen mellem skibets to hvælv.

Ligbåre (fig. 32-33), 1719, af fyr, ask og eg,[65] 467×86 cm, 58 cm høj. Den består af to bærestænger med indstemmede ben og et lad dannet af fire brædder. Håndtagene afsluttes af endeknopper formet som drueklaser; to er fornyede i 1900-tallet.[66] Ladets underside, der er synlig, når båren er ophængt i våbenhuset, opdeles i tre felter af profilerede stivere. På kortsiderne er der monteret hængestykker i akantusbarok mellem benene, det ene er fornyet.

Undersidens midtfelt indeholder et digt i hvid skriveskrift: »Tænk du som Staar/ Huor tiden Gaar/ og Hastig mon(n)e Iile./ tænk Huer Minut/ du blifver Skut / ved dødsens morder pile/ du bæris bort/ til Mulden Sort/ til Aske du skalt blifve/ dog ey forgaa/ mens skalt opstaa/ ogsaa Igen til lifve/ Naar Kloken slaar/ naar tiden

Fig. 33. Ligbåre, 1719 (s. 3194). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Bier, 1719.*

Gaar/ naar Haanen mon(ne) gale/ tænk viselig/ de Minder mig / og ligesom de tale/ Kom dog iHu/ du lever nu/ Af døden dig vil gieste/ vær stædtz bereed/ Mod Ewighed/ og søg din Siælis beste ANNO 1719«. Til venstre herfor er malet tre billeder i grisaille, øverst under indskriften »Jeg Schar saa Hastig tiden af/ og du aff Mindis om din graf« ses en hånd med krydsede pile (et symbol på pest og plager)[67] samt Fader Tid, en bevinget mand med le. Herunder er malet et bevinget timeglas og ordene »Jeg Rinder Suinder lær af mig/ dit lefnisz løb snart Ender sig«. I det højre felt ses en urskive under overskriften »Jeg Picker slaar og viser dig/ huor tiden flyver Hastelig« og derunder en hane og teksten »jeg Gaaler Høyt omwend dig snart/ thi døden Kommer med en fart«. Motiverne og versene har flere sammenfald med snedkerlaugets †ligbåre fra 1745 i Assens Vor Frue (s. 2554).[68] Båren er løbende blevet istandsat, i nyere tid i både 1975, da båren blev sat snedkermæssigt i stand og farvelag samt indskrift

Fig. 34. Indskrift i med allegorisk fremstilling, der markerer Danmarks befrielse, 4. maj 1945, på klokkestolen (s. 3195). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Inscription with allegorical motif commemorating the Liberation of Denmark, 4 May 1945, on bell stock.*

Fig. 35. Klokke, støbt 1840 af I. C. & H. Gamst, København (s. 3195). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Bell, founded in 1840 by I.C. & H. Gamst, Copenhagen.*

retoucheret,[66] og i 1998, da nogle mindre skader udbedredes.[69]

Klokker. 1) (Fig. 35), 1840, støbt af I. C. & H. Gamst, København. 90 cm i tværmål. Om halsen løber en rankefrise og versalindskriften »støbt af I. C. & H. Gamst Kjøbenhavn a(nn)o 1840«. Ved overgangen til slagkanten er tre lister. Klokken blev istandsat 1968.[12] Ophængt i samtidig vuggebom i klokkestokværkets glamhul.[70] I den ældre *klokkestol*, af eg. I et fag af denne er skåret en indskrift med allegorisk fremstilling af Danmarks befrielse 4. maj 1945 (fig. 34).

2) 1934, støbt af Jysk Jernstøberi, Brønderslev. 127 cm i tværmål, med støberindskrift om halsen, mellem profillister. På legemet læses skriftstedet Jer. 22,29. Klokken er erhvervet 2015 fra den nedlagte Absalons Kirke, København.

†*Klokker.* Jacob Madsen omtaler 1589 to klokker i tårnet.[32]

GRAVMINDER

Mindetavle (fig. 37), o. 1850, over faldne i slaget ved Isted, Christen Hansen, Fangel, »af 1ste Forst: Jægercorps 3 Comp: Nº 108«, Peder Nielsen, Fangel, »af 4de Forst: Bataillon 1 Comp: Nº 193« og Axel Nielsen, Fangel, »af 5te Linie Battaillon 1 Comp: Nº 53«.

Tavle af træ, 100×65 cm, i brunmalet ramme med sider formet som kannelerede pilastre. Tekstfeltet er malet med rød antikva- og kursivindskrift på hvid bund under to krydsede Dannebrog. På tavlens overkant er stillet en mindre, kvadratisk tavle med indskriften »Mindetavle for Slaget ved Idsted den 25. Juli 1850«, anført med fraktur (overskrift) og kursiv. Rammen blev malet med egetræsådring 1897.[5] Tavlen var 1908 opsat i koret,[12] men befinder sig nu på tårnrummets nordvæg.

Gravsten (fig. 36), o. 1631, over sognepræst Olvf Hanssøn, †1631, og Knvd Iacobsøn, † <1658>, med hustru Marren Madtsdatter, †16 □.

Grå sandsten, 71×70 cm, skriftsten med personalia i indhuggede versaler. Om randen løber

Fig. 36. Gravsten, o. 1631, over sognepræst Oluf Hansen, Knud Jacobsen og Maren Madsdatter (s. 3196). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone, c. 1631, of Oluf Hansen, Knud Jacobsen and Maren Madsdatter.*

Fig. 37. Mindetavle over tre faldne i Slaget ved Isted 1850 (s. 3196). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tablet commemorating three of the fallen at the Battle of Isted, 1850.*

mindeordene »De døde som her hvile sig/ de sof i troen hen før dig./ Min ven som her mon ofven staa/ se til du kand det samme naa«,[71] der afbrydes i hjørnerne af medaljoner med evangelistsymboler; foroven Mattæus (t.v.) og Markus (t.h.) og forneden tilsvarende Lukas og Johannes; alle med skriftbånd med næsten udslettet navn. Stenen var nedfældet i korets gulv o. 1900, men omtalt 1907 som henstillet i våbenhuset, hvor den samme år blev indmuret i vestvæggen.[12]

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. LAFyn. *Bispearkivet*: Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81 (*Bispeark*. Synsforretn.).

Odense Herreds provstiarkiv: Beskrivelse af Odense Herreds Kirker 1900 (*Provstiark*. Kirkebeskrivelser). – Synsprotokol 1903-19, 1919-68 (*Provstiark*. Synsprot.).

Pastoratsarkivet: Regnskaber 1581-1664 (*Pastoratsark*. Rgsk.). – Ministerialbog 1787-1804 (*Pastoratsark*. Ministerialbog). – Embedsbog 1811-1922 (*Pastoratsark*. Embedsbog). – Kirkeprotokol 1861-1926. Kopibog (Pastoratsark. Kirkeprot.).

Menighedsrådsarkivet: Diverse sager 1904-60 (*Menighedsrådsark*. Div. sager). – Diverse regnskaber 1927-94 (*Menighedsrådsark*. Div. rgsk.).

Kirkens arkiv: Synsprotokol 1987 ff. (*Kirkens arkiv*. Synsprot.).

NM. Indberetninger. Mogens Larsen 1969 (prædikestol og ligbåre); Kurt Viggo Nielsen 1975 (ligbåre); Mogens Larsen 1978 (alterbordsforside); Mogens Larsen 1981 (alterbordsforside); Jens Johansen 1983 (korbuekrucifiks); Ingolf Røjbæk 1987 (alterbordsforside); Jan Brøndsted 1996 (ligbåre); Jens Johansen 1998 (ligbåre); Jens Johansen 2002 (altertavle).

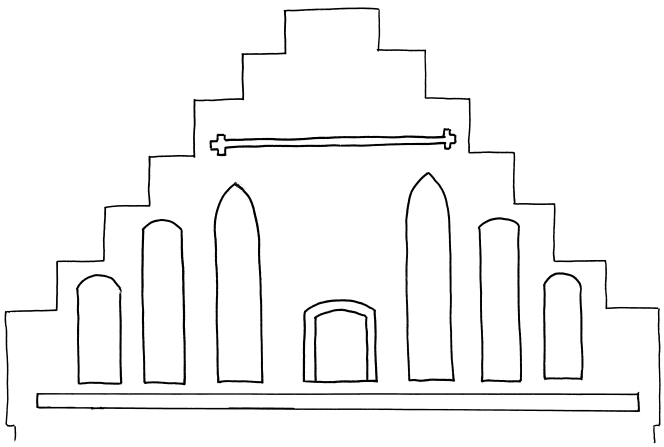
Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Fangel kirke, Fyns Amt,* NNU rapport nr. 46, Nationalmuseet 2014.

Historisk indledning ved David Burmeister og Martin Wangsgaard Jürgensen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Martin Wangsgaard Jürgensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og James Manley (engelsk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet december 2014.

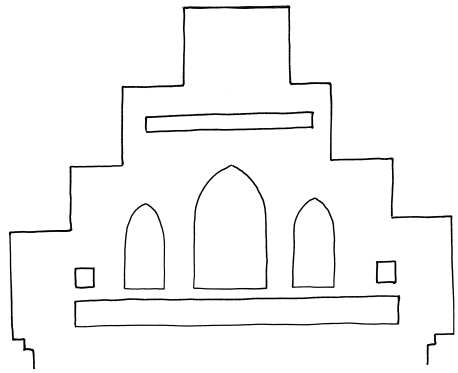
[1] *Repert* nr. 5567
[2] *Frederik I.s Registranter* (7. dec. 1532); H. F. Rørdam, »Efterretninger om humanisten Jørgen Gyldenstjerne«, *DaMag* 5rk 1db. 234.
[3] *Kronens Skøder* II (1648-88), 302 (13. juli 1658).
[4] *Kronens Skøder* II (1648-88), 627 (9. sept 1687).
[5] LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[6] If. oplysninger fra Fangel Lokalhistoriske Arkiv.
[7] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot. samt *Menighedsrådsark*. Div. sager.
[8] *KancBrevb* 1630-1632, 685. Om reaktionen på annekteringen, se John M. Møller, »Til Fangel Sogns præstehistorie«, ÅrbOdense *og Assens* 1913-16, 519-20.
[9] LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; jf. også Geodatastyrelsens historiske matrikelkort 1810-18, 1818-57, 1857-69, 1869-96 og 1896-1918.
[10] LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot. og *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[11] *Kirkens arkiv*. Synsprot.
[12] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.
[13] RA. *Rtk. Rev. Rgsk*. Kirkergsk. (fynske rytterdistrikt, 1728-1752, S-2912).
[14] LAFyn. *Pastoratsark*. Ministerialbog.
[15] NM.
[16] LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[17] Opførelsesåret fremgik af en karvskåret indskrift, »RNSJ ♥ ASJD 1718«, i den tidligere gårdport, jf. foto i NM.
[18] LAFyn. *Pastoratsark*. Rgsk.
[19] En lignende prioritering af byggematerialer genfindes i Korup Kirke (s. 2734).
[20] Skiftegangen i tårn og våbenhus er uregelmæssig i det der også indgår mindre partier med polsk skifte.
[21] Østudvidelsens datering hviler på den dendrokronologisk datering af korets tagværk. *Hylleberg Eriksen* 2014.
[22] Overribberne er af type d (jf. *DK Svendborg* 47). Typen er navnlig påvist i Østjylland samt på Samsø og Sjælland, men findes også på Fyn, eksempelvis Pårup Kirkes skib (s. 2659). Se Mogens Vedsø, »Hvælvteknik – et studie i overribber«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1989, s. 77-79; Thomas Bertelsen, *Danmarks senmiddelalderlige kirketårne. Studier i dansk bygningskultur 1400-1550*, I, Aarhus Universitet 2007, PhD-afhandling, 135-36.
[23] Senmiddelalderlige messeklokkespir kendes fra flere dele af landet, men optræder særlig koncentreret på Fyn, hvor de eksempelvis også kan findes i Kerteminde Kirke (s. 1926) og Brændekilde Kirke (s. 3016), mens et særlig velbevaret eksempel kan iagttages på Mesinge Kirke (Bjerge Hrd.).
[24] *Hylleberg Eriksen* 2014.

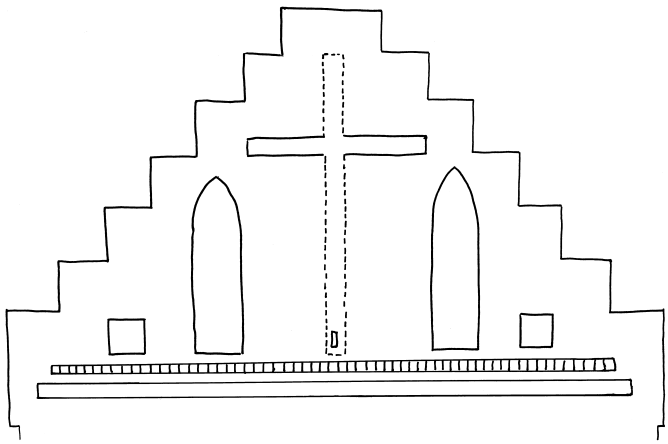
Fig. 38. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in Jacob Madsen's visitation book.*

39

41

40

Fig. 39-41. Gavltrekanter. 1:100. Tegning Martin Wangsgaard Jürgensen 2014. 39. Tårnets østgavl (s. 3176). 40. Tårnets vestgavl (s. 3177). 41. Våbenhusets gavl (s. 3177). – *Gable triangels. 39. East gable of tower. 40. West gable of tower. 41. Gable of porch.*

[25] De skråtstillede kragbånd kan genfindes i en lang række nordfynske kirker og hører øjensynlig 1400-tallets anden halvdel til. Se tilsvarende hvælvpiller i Pårup Kirke (s. 2659), Ubberud Kirke (s. 2768) og Sanderum Kirke (s. 2926), mens man i Kullerup Kirke kan iagttage det arkitektoniske motivs samspil med en kalkmalet udsmykning (Vindinge Hrd.).

[26] En lignende omhyggeligt udført bue kan iagttages i Ubberud Kirke (s. 2766).

[27] Tårnets nordside står velbevaret, og her kan det konstateres, at facaden har været udført med skråt afskårne fuger.

[28] Der findes flere eksempler på sådanne overgribende tårnarkader i herredet. Se Sanderum Kirke (s. 2923) og Vissenbjerg Kirke (Odense Hrd.).

[29] De blændede glamhuller er alle lukkede med teglsten i et nyere format.

[30] Paralleller til de pibeformede glugger findes i flere af de nordfynske kirkers tårne. Se eksempelvis Melby Kirke (Skovby Hrd.) og Nørre Aaby Kirke (Vends Hrd.).

[31] På nordsiden af den søndre murpille ses et aftrappet fremspring, der nok må stamme fra pillens skalmuring eller en tidligere reparation.

[32] Jens Rasmussen & Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604,* Odense 1995, 61-62.

[33] *Hylleberg Eriksen* 2014. 12 prøver blev udtaget fra kirken, hvoraf ni kunne dateres. To prøver har bevaret splintved. Korets datering er baseret på fire prøver. Heraf har to har bevaret splintved, med yngste bevarede årring dannet 1471 (prøvenr. 41170039), hvortil lægges et antal årringe, der skal kompensere for manglende splintved. Skibets datering hviler på fire prøver, to med bevaret splintved, heraf kunne alle fire dateres. Yngste bevarede årring er dannet 1475 (prøvenr. 41171049). I tårnet er der udtaget to prøver. Begge havde bevaret splintved, men kun en kunne dateres. Den yngste daterede årring er dannet i 1486 (prøvenr. 41172029), hvorefter der korrigeres for tabt splintved. Der blev også udtaget to prøver fra klokkestolen. Begge havde bevaret splintved, men ingen af prøverne kunne dateres. Tømmeret var fra hurtigtvoksende, unge egetræer med brede årringe.

[34] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Div. sager.
[35] NM. Indb. ved Ingolf Røjbæk (1987).
[36] Det er uklart, hvad årstallet »1756« er baseret på. Det nævnes ikke i Mogens Larsens rapport om afdækningen af ældre farvelag, NM. Indb. ved Mogens Larsen (1981), og var heller ikke synligt i den yngste staffering.
[37] NM. Indb. ved Mogens Larsen (1981).
[38] Fangel Lokalhistoriske Arkiv ejer et tegnet udkast til rammen signeret af J. Vilhelm Petersen, hvor både frisefeltet og fialerne er større end i den færdige tavle. Selvom altermaleriet er dateret 1894, fremgår det af Anton Dorphs egenhændige fortegnelse over hans salg af malerier side 37 (i Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst), at billedet blev solgt for 900 kr i 1895 via »Proprietair Hansen, Fangel Aagaard pr. Odense«.
[39] Foruden Verninge og Thisted malede Anton Dorph versioner af Den Samaritanske Kvinde til Ølst Kirke (1896, Randers Amt) og Bregninge Kirke (1905, Svendborg Amt).
[40] NM. Indb. ved Jens Johansen (2002).
[41] Stemplet angiver lødigheden 13¼ og således under det danske minimumkrav til sølv på 13½. Disse uofficielle 'underlødighedsstempler' blev udbredte efter statsbankerotten 1813, hvor det var svært at skaffe lødigt sølv, jf. *Bøje* I, s. 78.
[42] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Div. rgsk.
[43] Mærket optræder imidlertid ikke blandt (de ret få) københavnske guardejnsmærker i *Bøje*.
[44] Oplysninger om messehaglerne er venligst leveret af Elisabeth Hofman, Hillerød.
[45] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn. og *Menighedsrådsark*. Rgsk.
[46] Gruppens øvrige fonte er i Nyborg (sekundært opstillet), Refsvindinge, Heden og Vester Hæsinge kirker, alle i Svendborg Amt.
[47] LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot. Afrensningen var ikke helt succesfuld, hvorfor den afrensedes igen året efter, 1883.
[48] Det ret anonyme fad er måske identisk med det dåbsfad af messing uden årstal, der nævnes i inventariet 1861, LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[49] Kanden er formentlig identisk med den 'af metal' nævnt 1863, jf. LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[50] NM. Indb. ved Jens Johansen (1983).
[51] NM. Indb. ved Mogens Larsen (1978).
[52] Martin Wangsgaard Jürgensen, »Som 'et slagtet og flaaet Kreatur'. Den døde Kristus på korset og birgittinerne«, Lena Liepe & Kristin Bliksrud Aavitsland (red.), *Memento Mori. Døden i middelalderens billedverden,* Oslo 2011, 141-59. Til gruppen hører foruden Fangels og Maribo Domkirkes krucifikser også dem fra kirkerne i Hårslev (Skovby Hrd.), Søby (Båg Hrd.), Verninge (Odense Hrd.), Horne og Kullerup (Svendborg Amt) samt muligvis Oure (Svendborg Amt) og Skydeberg (Båg Hrd.). I forhold til denne gruppe adskiller Fangelkrucifikset sig ved ikke at have sidesnip.

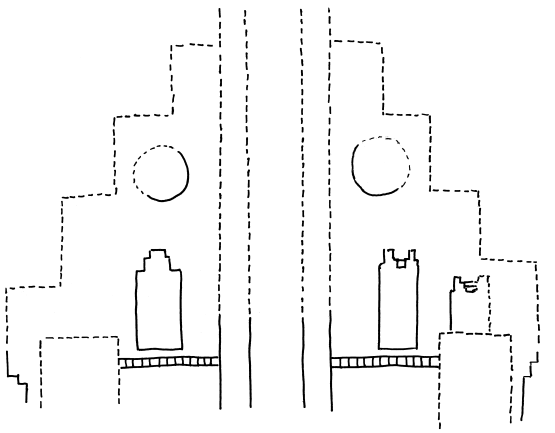

Fig. 42. Korets gavltrekant (s. 3175). 1:100. Tegning Martin Wangsgaard Jürgensen 2014. – *Gable triangle of chancel*.

[53] Indtil da var et glat panel indsat som forbindelsesled mellem hvælvpillen og (tilsyneladende) prædikestolens tredje fag, jf. foto i NM.
[54] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot. og NM. Indb. ved Mogens Larsen (1969).
[55] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot. Kirkesynet anbefalede 1919, at nye stole anskaffedes over de følgende 2-3 år. 1920 fik kirken tilladelse til at udskifte stolene, jf. LAFyn. *Pastoratsark*. Embedsbog.
[56] Blokken er nævnt første gang i inventariet 1861, jf. LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[57] If. LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser siges det lokalt (o. 1900), at pulpituret blev opsat 'for 60 aar siden', dvs. o. 1840.
[58] LAFyn. *Pastoratsark*. Kirkeprot. Inventariet 1861 nævner kun mandsstole på pulpituret.
[59] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot. samt *Pastoratsark*. Embedsbog.
[60] Cymbelspil med seks bjælder og drejelig stjerne i facaden.
[61] Det nordre orgelhus rummer manualværkerne og spillebordet, det søndre rummer pedalværket.
[62] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.
[63] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot. Anskaffelsen af tavlerne foreslås både 1905 og 1907.
[64] Thalund, *Kirkeskibe* 51.
[65] NM. Indb. ved Mogens Larsen (1969).
[66] NM. Indb. ved Kurt Viggo Nielsen (1975).
[67] Jens Lampe, »Tidens gang i Odense. Om tidsmåling og urmagere«, *FyMi* 1986, 62.
[68] Om ligbårens udsmykning og måde at tilskynde almindelige kirkegængere, der passerede den i våbenhuset, til at reflektere over sig selv og døden, se Martin Wangsgaard Jürgensen, »The Ever-Present Death

Behind the Church Door: On the Funeral Bier and its Emblematic Qualities«, *Journal of Early Modern Christianity* 2014, 91-114, særlig 108-11.

[69] NM. Indb. ved Jens Johansen (1998), jf. også Indb. ved Jan Brøndsted (1996).

[70] Sammenlign med eksempelvis Kværndrup Kirkes bom, Bendt Gammeltoft Hansen, »Løst og fast om fynske klokker«, *FyStbog* 1978, fig. 39.

[71] Jf. også John M. Møller, »Til Fangel sogns præstehistorie«, ÅrbOdense *og Assens* 1913-16, 521.

FANGEL CHURCH

History. The church is mentioned for the first time in 1484, when the priest Jes Andersen is a witness in a case. In 1532 King Frederik I granted Jørgen Gyldenstierne the advowson of the church. In 1658 Cornelius Lerche applied to the King for the right to levy dues on the tithes of a large number of Funen churches, including Fangel. In 1687 Didrik Schult of Christiansdal was granted the advowson of among other churches Stenløse and Fangel (cf. also pp. 2794, 2913, 3119). Then he sold the church on in 1695 to Anne Sofie Krabbe of Søbysøgård, and the church, along with Stenløse, remained subject to this estate (cf. p. 3119). In 1863 it was owned by Titular Councillor of State H. H. Holm of Dalsgård near Viborg, in 1868 it belonged to the heirs of the wife of Titular Councillor of State Holm, and the next year it was sold at auction to a group of farm owners. In 1911 an appraisal of the church was carried out in connection with the transition to freehold.

Fangel was an independent benefice until, by a Royal Charter of 8 February 1632, it was made an *annexe* to Stenløse.

Building. At its core the church is a Romanesque fieldstone building with details in brick. In the Late Middle Ages it was expanded at the eastern and western ends. The church features a long succession of the changes that must be considered typical of northern Funen in particular in the 1400s and 1500s. At the end of the 1400s the chancel was lengthened by about 1.5 m and terminated with a mass-bell spire above the east gable, a feature that recurs in several of the northern Funen churches of the period. Then the nave was vaulted over with vaults of a type well known in the region, after which a tower was added in the west. A porch was probably added shortly afterwards to the south side of the tower.

Furnishings. The medieval furnishings of the church comprise a Romanesque granite font (fig. 22) of the Great Belt group as well as a Late Medieval chancel arch crucifix belonging to a small group executed by a Funen workshop c. 1475-1500 (figs. 23-24).

The Renaissance is represented by a communion table panel from 1593. The altar candlesticks from 1649 are in the Baroque style (fig. 19), the pulpit is from the same period, but was subsequently rebuilt (figs. 26-28). The bier with painted Vanitas symbols and verses is from 1719 (figs. 32-33).

Many of the furnishings are from the nineteenth century, including a bell from 1840 (fig. 35), the altar plate made by Niels Christopher Clausen c. 1850 (fig. 18), and Anton Dorph's altarpiece in a frame designed by the architect J. Vilhelm Petersen (fig. 16). As usual the early twentieth century is well represented in the church interior. The hymn boards are from 1907, the pews from 1920, a seven-branched candelabrum is from the 1940s and the model ship was built around 1965 by Captain P. Frandsen, Odense, and donated by Axel Hansen, Tuemose (fig. 30). The present colour scheme of the church is in all essentials from the refurbishment of 1978 and is the work of Ingolf Røjbæk.

Sepulchral Monuments. Of old sepulchral monuments the church only has a memorial tablet from c. 1850 to the fallen at the Battle of Isted in 1850 (fig. 37) as well as the tombstone from c. 1631 of the incumbent Oluf Hansen, Knud Jacobsen and their wife Maren Madsdatter from c. 1631 (fig. 36).